

Umumiyetle Abbas Kulu Ağa Bakıhanlının bu güzel ve Azerbaycan kültürü için ölmez kaynaklardan biri sayılan eseri, Abdülkerim Alizade gibi değerli bir bilgin ve kadirbilir bir tarihçi aracılığı ile, bilim alemine sunulmuştur. Güzel baskısı, itinalı tashihi, karşılaştırmalı metnin verilmesi, esere ve haşirine, çok büyük bir değer kazandırmıştır. Hele not kısmında nüsha farklarının gösterilmesi ve yanlışların doğrultulmaları, ancak sayın Alizade gibi bir bilginin mehareti ve hüneriyle kabil olmuştur.

Zaten Abdülkerim Alizade, Azerbaycan tarihçi bilginlerinin başında gelen bir meslektaşımızdır. *XIII-XIV. asırlarda Azerbaycanın içtimai-iktisadi ve siyasi tarihi*, adlı eseri 1956 tarihinde yayınlanmasına rağmen, Azerbaycan tarihi için en kudretli ve verimli kaynaklarımızdan biri olarak kalacaktır. Naşirin diğer yine tarihe ait bir yığın yazıları, Bakıhanlıyı yayınlama hakkını kendisine bağışlamış, Üstad da bu vazifesini liyakatiyle yapmıştır. Kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

A. Caferoğlu

Kamal Tahbzade, *XX asır Azerbaycan edebi tengidi*, (1905-1917'nci iller), Azerbaycan İlimler Akademisi, Nizami adına Edebiyat ve Dil İnstitutu yayınlarından, Baku 1966, 536 s.

Eser Türk edebiyatında henüz ele alınmamış en nazik problemlerden birine temas etmektedir. Azerbaycan edebiyatı, sahanın coğrafik durumuyla Türkiye ve İran Türk edebiyatları tesiri altında gelişmek mecburiyetindeyken, aynı zamanda kuzeyden gelen Rus edebiyatı etkisini de bolca tatmış bulunmaktadır. Avrupa edebiyatı ise hem Türkiye, hem Rus edebiyatı aracılığı ile Azerbaycan kültür hayatına girmeğe çalışmıştır. Buna göre Azerbaycan edebiyatının geçmiş devreleriyle, Kamal Talibzadenin bizzat üzerinde durduğu (1905-1917) yıllar edebiyatı arasında ölçülmez farklar vardır. Bundan dolayıdır ki yazar, eserinin ilk bahsinde XX. yüzyıl Azerbaycan edebi tengidçiliği tarihçesi üzerinde durduktan sonra, yine bu yüzyılın başlarındaki edebi tenkitçiliğin durumuna geçmiş ve bu hususta, kaynaklara dayanarak kendine göre geniş bilgi vermiştir.

Azerbaycan edebiyatının kadim ve orta devreleri Talibzadenin de gerçekleştirmek istediği gibi ne, layikiyle işlenmiş, ne de ortaya konulmuştur. Kadim devresi çoğunlukla İran dilli, orta devresi ise daha fazla Azerbaycan toprakları dışında ya Türkiyede, ya Irakta, ya da İranda

genişlemiş ve gelişmiştir. Talıbzade, haklı olarak bu kategoriye giren Azeri şairleri arasında Katran Tebrizîyi, Hakanîyi, Nizamîyi ve Nesîmî gibilerini göstermektedir. Bununla birlikte eserde, Fuzuliye de geniş yer verilmiştir. Zaten Azerbaycan edebiyatı araştırmacıları başta Prof. Hamit Araslı ve Ali Hüseyinzade olmak üzere bu Cihanşümül Azeri edip şairine en imtiyazlı mevkii vermekten geri durmamışlardır. Talıbzade bütün bu devre şairleri üzerinde kısaca durmuş, fikrini açıklamıştır.

Araştırmacının asıl konusunu 1905-1917 yılları Azerbaycan edebiyatının tenkidi teşkil ettiğinden, haklı olarak XIX. giriş yılını teşkil eden yüzyıl üzerinde esaslı durmuştur. Rusya idaresi altına alman Azerbaycanı kültür ve ekonomik hayatını genişçe açıklayan Talıbzade, aynı zamanda bir şerit halinde, çeşitli edebi sahalarda yetişen ve kalem oynatan şair, yazar ve düşünürlerle de genişçe temas etmiş, bir nevi Azeri edebiyatının faaliyetini ve fikri cephesini tanıtmıştır. Buraya dahil olan yazar düşünürler içerisinde, kısmen olsun İran Azerbaycanında yetişenlere de yer verilmiştir. Kısmen diyorum, çünkü Talıbzade, daha fazla dini edebiyattan uzak kalmak istemiştir. Bu arada Mirza Şefi ve Mirza Feth-Ali Ahundzade gibi verimli, filosof düşünceli Azerbaycan yazarları aracılığı ile Avrupalı medeniyetin Azerbaycan sahasına ve kültür hayatında yer alması temasa geçmiştir. Bu hususta, elbette söylenecek bir çok fikirler ileri sürülebilir. Çünkü bu çağ Azerbaycan edebiyatı, milli uyum devresini yaşamaktaydı. Mirza Şefi sayesinde Tiflise gelen ve uğrayan bütün Avrupa alim ve bilginleri, Mirza Şefiyi ziyaret etmeden Kafkasya'dan ayrılmazlardı. 1927 yılında Berlinde Mirza Şefinin dostu ve misafiri bulunan eski Almanya Hariciye Vekilinin kardeşi Baron Rozeni, evinde ziyaret ederken, Mirzanın kendisine verdiği levhayı da tetkik etmiştim. Bütün gayretime rağmen Almanya kitaplıklarına ve arşivlerine baş vurarak Bodenstedt'in, evraklarını bulmak istedim, olmadı. Bu işte bana yardımcı olan Prof. Babinger idi. Buna bakmayarak, 1919 yılı Hannover şehrinde Bodenstedt'in doğduğu ev «Gasthof Mirza — Sehaffy» «Mirza Şafi oteli» adını taşımakta idi. Aynı değere Mirza Feth-Ali ile Abbas Kulu Ağa Bakıhanlı sahip idiler. Bunlar Azerbaycan edebiyatının rönesans ve uyanış devri hadimlerindendirler. Hele Şahtahtılının bu yüzyıl başlarında, bir fonetik enstitüsü kurması, Azerbaycanda esen kültürün bütün varlığını ortaya koymaktadır. Kamal Talıbzade elbette eserinde bu kültür hareketına da yer vermiştir. «Ekinci» gazetesinin bu yönden oynadığı müsbet rol, yazarın dikkatinden kaçmamıştır. Necef Bey Vezirli, Seyyid Azim ve diğer Azeri düşünürleri de yerine ve vücuda getirdikleri etkiye göre, eserde belirtilmiştir.

Eserin diğer bir kısmını «Edebi tenkidin mevkii» adlı konu teşkil et-

mektedir. Burada Azerbaycan fikir edebiyatındaki, estetik, edebi jânrlar hakkında söylenen cereyanlar yer almıştır. Bilhassa Mirza Feth-Alinin tenkid terimini kullanışı üzerinde durulmuştur. Ahundzade bu edebi janrda Avrupa fikir hayatına katılmayı faydalı ve lüzumlu bulmuştur. Fakat zaman zaman, kendi isteklerini canlandırmaktan geri kalmamıştır. 1912 yıllarında yerli basımda çıkan «Tenkit», «Tenkit nedir», «İntigad ayinei -milletdir» ve saire gibi makale ve yazılar, Azerbaycan basını ve bilhassa tenkid fikrini, orta seviyeli düşünürler seviyesine indirmeye başlamıştır. Kamal Talibzade, bu bir takım zıt fikirleri, bir tenkitçi olarak garipsememiş, devrin Azerbaycan basınına dikkatle izlemiştir. Çeşitli adlarla batıp çıkan zamane gazetelerinden faydalanmıştır. Bunlar arasında dikkatimizi çeken gazete ve dergiler şunlar olmuştur: İğbal, Yeni İrşad, Hakiketi Efkar, Heyat, Baku, Yaşıl Kalem, Güneş, Zahmet Sadası, İttifak, Füyuzat, Şehabı Sagib, Molla Nasreddin, Zenbur ve saire. Bütün bu eserler Talibzade için kaçınılmaz birer kaynak olmuşlardır. Zaten eserin en ağır basan cephesi de budur.

Eserin en hacimli bölümünü «Azerbaycan edebi tenkidinin esas cereyanları» konusu teşkil etmektedir. Yazar bu cereyanların ancak (1905-1917) yılları arasında olanlarını nazara almıştır. Araştırma Yıllarını seçmekte serbest olmakla beraber, bu iki tarih arasındaki Azerbaycan eleştirci yazarları, aynı faaliyete 1917 den 1920 yılına kadar olan zamanda da devam etmişlerdir. Buna göre tayin edilen yıllar, bir az da art fikirlerden ileri gelmiş olsa gerektir.

Azerbaycan edebiyatının gerçek tenkitçiliği, yazarın da tesbit ettiği üzere, 1905 İnkılâb ve ihtilâlinde sonra inkişaf aşamaları göstermeye başlamıştır. Necef Bey Vezirli, F. Köçerli Mehmet Taki Sıtkı, Z. Maragalı, Celil Mehmet Kuluzade gibi Azerbaycan edebiyat münekhitleri, yazıya ve eleştiriye ancak 1905 den sonra ciddiyetle sarılmış, onu çocuk kundağından kurtarmışlardır. Koca bir kuşak Azerbaycan edebiyatı tarlasını ekip biçmeye koyulmuştur. Bu bakımdan Azerbaycan tenkitçilik mektebi, diğer Yakın Şark memleketlerine nisbetle çok ileride sayılabilir. Üstelik Azerbaycan edebi tenkitçiliği, çeşitli fikir cereyanları gruplarına da ayrılmaktadır. Yazar bu noktada kendi sistemine uygun bir yol tutarak Azerbaycan edebiyatı tenkitini toparlamış ve yapmıştır. Bilhassa edebi kültür problemi, yazarı oldukça meşgul etmiştir.

Nihayet Kamal Talibzade Azerbaycan tiyatro türü tenkidine de geniş yer vermeyi ihmal etmemiştir. Herbir edebi janr için mevcut olan tenkit sistemi, bu sahada da var idi. Azerbaycan yazarları içerisinde tiyatro eleştirciliğini yapan Hacı İbrahim Kasımov olmuştur. Çeşitli yerli gaze-

telerde tenkitini sürdürmüştür. Bu hususta Azerbaycanın tanınmış sanatçılarının da hizmeti büyük olmuştur.

Azerbaycan aydınlarının ve yazarlarının bir türlü içinden çıkamadıkları mühim mesele dil konusu idi. Bir türlü konuşup yazamadıkları ana edebi dile «Türk dili» adını veremiyorlar. Nedense yaşadıkları toprağın adını dillerine de vermeyi gelenek haline getirmişlerdir. Bu konuya burada dokunmak istemiyorum. Ancak şunu da söyleyeyim ki, dilsiz tenkit olamaz. Bu başı belalı bir edebi janrdır. Zorluğu boldur, üstelik yorucudur. Kamal Talıbzade bu hususu serbestçe çözmüştür.

Eserin başlıbaşına bir bölümünü «Burjuva tengidi» adını taşıyan kısmı teşkil etmektedir. Burada Kamal Talıbzade, artık köhnemiş ve ortadan kalkmış diyeceğim bir fikri yeniden canlandırmaktadır. Bir defa «*burjuva tengidi*» tabiri kolayca anlaşılammaktadır. Yazarın anlatmak istediği bazı Azerbaycan yazarlarının ve tenkitçilerinin «burjuva sınıfı» lehine çalışmalarında olduğunu göstermektedir. Buraya Ağaoğlu Ahmet, Ali Bey Hüseyinzade, Ali Merdan Topçubaşı kuşağı girmektedir. Halbuki bunlardan çok yakından tanıdığım Ali Bey Hüseyinzade demokrat fikirli insanların âdeta başçısı durumundaydı. Azerbaycan kültürüne hizmetleri bereketli olan bu üç aydını Talıbzade, zannımca, zamaneye uymak suretiyle, yanlış bir klasifikasyona tâbi tutmuştur. Bu elbette görüş ayrılığı tohumundan ileri gelebilir.

Nihayet eserde zamanın «Marksist edebiyat tenkitçiliğine» yer verilmiştir. Bu bilhassa Azerbaycan toplum hayatının az gelişmiş bir devresine aittir. Bu tipten Marksist tenkitçilerin başı eserde Nerimanova tevcih edilmiştir. Müellif bu yazarı yalnız bırakmamak amacıyla, kitabının devresini genişleterek 1917 den sonraki 1920 yıl devresini de eklemiştir. Gaye, Nerimanova ile arkadaşlık etmiş olan Ali Kara Karaev, C. Ağamalıoğlu, Hamid Sultanov, Taki Şahbazi ve emsali gibi kişilere edebi paye vermektir.

Kitabın ikinci hissesi merhum Feridun Bey Köçerliye tahsis edilmiştir. Hatırası pek aziz olan bu değerli Azeri edebiyatçısı hakkında ne söylenebilir. Hatırası aziz olduğu kadar, eserleri ve görüşleri de cana yakındır.

Aynı şey, yazarın eserinde müstakil bir yer ayırdığı Seyid Hüseyin hakkında söylenebilir. Eserde bu kişi yaşatıldığı için, Talıbzadeye hak vermek gerekir. Talıbzade'nin bu eseri fevkalâde çekici ve öğretici olmasına rağmen, bir biyografi ve bir indeksten yoksun bırakılmıştır. İstenenin kolayca bulunuşu zorlanmıştır. Azerbaycan tenkit edebiyatında yer almışları, diğerlerinden ayırmak mümkünleştirilmemiştir. Bence, bu

esere ve sahibine büyük bir leke düşürmüştür. Yine de sağ olsunlar, eserleri büyük bir emek ürünüdür.

A. Caferoğlu

Okтай Aslanapa, *Turkish art and Architecture*, London 1971, 422 s.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde San'at Tarihi Bölümü profesörlerinden olan Okтай Aslanapa'nın bir müddet önce Londra'da basılan ve Türk san'atını en eski tarihinden asrımıza kadar her bakımdan tetkik eden 422 sahifelik bu şayân-ı dikkat eseri uzun ve kısa olmak üzere 30 bölüme ayrılmıştır. Londra'nın tanınmış tâbilerinden Faber and Faber tarafından baskısı deruhte edilip titizlikle hazırlanan ve bugün garp dünyasına Türk san'atını tanıtan kitap, son zamanlarda İran, Afganistan, Orta Asya'da Türklerle meskûn saha, Çin Türkistanı ve Anadolu'da yapılan kazıları da ihtiva etmekte olduğu için, san'at tarihiyle uğraşanlara son bilgileri de vermektedir. Eserin ilk bölümü İslâmdan önceki Türk devletlerinden olan Göktürk ve Uygurlar'a aittir. Burada kısaca bu devredeki Türk san'atına ışık tutan O. Aslanapa, II. bölümde Karahanlılar san'atına temas etmekle İslâmî Türk san'atına giriyor. Burada, cami, kervansaray ve mezarlar incelenmektedir. III. bölüm Gazneliler san'atına ait olup bu devredeki gelişmeleri ihtiva etmektedir. IV. bölüm "Hindistanda Türk San'atının Başlangıcı" adı altında, Hint kıtasının Türkler tarafından alındıktan sonra san'at bakımından Türklerin buradaki rolleri ele alınmaktadır. Bu saha hakikaten dikkate değer bir yer olduğu için müellif burada dikkatle durmuştur. V. bölüm Büyük Selçuklular dediğimiz İran sahasındaki Selçuklulara ve onların san'atına hasredilmiştir. B. Selçukîler, Anadolu Selçuklularının san'atını hazırladığı ve ona birçok san'at unsurları verdiği için san'at tarihinde hususî bir ehemmiyeti haizdir. Keza Büyük Selçukîlerin san'at mirası Zengî idaresindeki sahada da görülmektedir. Müellif bu hususu da ihmal etmeyip eserinin VI. bölümünü Zengî (Suriye ve Irak'taki Selçuk idaresi) san'atına ayırmıştır. Müteakip VII. ve VIII. bölüm Mısır'daki Tulunoğulları ve Memlûklar san'atını incelerken Türk idâresinde buralarda gelişen san'at hareketini tetkik etmektedir. IX. bölüm Osmanlı devletinin kurulmasına takaddüm eden yıllardaki Anadolu san'atını (yani Artuklular, Danişmendîler, Saltuklar, Mengüşoğulları san'atı) incelemekte ve bu küçük devletlerin Selçuk san'atı ile olan yakınlıkları ve münasebetleri ele alınmaktadır. X. bölüm 14. asır Türk mimarisine aittir. O. Aslanapa bu-